

SZIRÁCSIK ÉVA

Madách nyelvi titkai

Máté Zsuzsanna–Bene Kálmán:

Madách Imre lírája – irodalomesztétikai és filológiai nézőpontból

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy csak pozitív dolgokat szeretünk hallani azokról, akiket szeretünk, és akikre büszkék vagyunk, például a nógrádi végeken különösen nagyra becsült Madách Imréről. Szinte közhelynek tűnik, hogy Madách költeményeiben nem a forma művességét és csiszoltságát emeli ki a szakirodalom, hanem finomkodó mondatokba foglalva a tartalmi részek felé terelik az értéket kereső olvasók figyelmét. Mindezek miatt kicsit félve, de annál nagyobb érdeklődéssel vettem kezembe azt a kötetet, amely Madách műveinek irodalomesztétikai szempontú vizsgálatára vállalkozott.

A tanulmánykötetben Máté Zsuzsanna annyira izgalmasan keresi Madách kevésbé dicsért stílusának jellemzőit és annak okait, hogy elemzése hatására inkább kedvet kaphatunk Madách Imre *Az ember tragédiája* című főművének és más költeményeinek olvasására, semmint azoknak „göröngyös technikája” felett törnénk pálcát. Bár a témában eddig megjelent írásokat friss meglátásokkal közlő Máté Zsuzsanna objektív szemüvegen keresztül láttatja Madách életművét, mégis érthetővé, sőt szerethetővé teszi annak esztétikai gyengeségeit is.

Minek köszönhetőek tehát a „nyelvi megfogalmazás nyűgei”, amivel maga Madách is tisztában volt? Ifjúkoráig könyvekből és lapokból szerezte ismereteit, nem pedig a gyakorlatból. 4–5 évesen már franciául írt és olvasott. Tudott németül, görögül, latinul, angolul, s beszélt a Sztrégova környéki szlovákok nyelvét is. Mindezek miatt magyar nyelvű kifejezőmódja nehézkes lett, amit tovább erősített sokirányú érdeklődésének szókincsé. A nyelvérzéke gátjainak köszönhető, hogy verseit a mintakövetés jellemezte, több költőtől, sőt önmagától is gyakorta vett át mintát, lírája sokszor vált utánérzésekkel terhessé.

Gyakori és súlyos betegségei miatt nem csupán korán szembesült a halál gondolatával, hanem befelé fordulóvá, elmélkedővé vált. A halálközelség szélsőséges érzelmi beleélést, a perc élvezetének felismerését érlelte meg benne. Megélte az élményt, amit azonnal elemezni kezdett, és tudta, hogy erős és közvetlen érzelem hatása alatt könnyebben ír. Az alkotásaihoz is érzelmi- leg kapcsolódott. Csak az alkotás érdekelt, nem annak eredménye.

Fontossá vált számára a gondolatiság. Lírájában is az „eszméket” tartotta

értékesnek, nem pedig a „szöveget”, s tudatosan gyűjtötte jegyzetek formájában a gondolati anyagot. Nem komplex filozófiai rendszert alkotott, hanem a továbbkérdés igénye hatotta át műveit. Szokatlan nézőpontokból figyelte az ellentmondások együttlévőségét: Ádám Madách szíve, Lucifer Madách esze volt.

Az érzelem és gondolatiság ellentétét hangsúlyozzák a Madách-kutatók. Ők azok, akik a Madách stílusát jellemző elemzéseket, elmékedéseket, moralizálást, vagyis a gondolatiságot teszik felelőssé a költemények nyelvi darabosságáért, a költői lelemények szegénységéért és hiányáért. Máté Zsuzsanna azonban nem állítja szembe az érzelmet és a gondolatot, hanem ellenkezőleg, a madáchi líra „más ízűségének” tartja a gondolati sík megjelenését e művekben. Úgy véli, hogy Madách a „szabálytalanságok” miatt csak „akkor tudott maradandót alkotni, amikor az érzelmi élmények (a lírai alkat élményei) és a szellemi élmények (az elmékedő alkat élményei) által kiváltottakat organikus eggyé, egészé tudta formálni.”

Viszonylag kevesen tudják, hogy Madách – főműve, a *Tragédia* mellett – közel háromszáz költeményt szerzett. A szakirodalom jóformán egybehangzó következtetése, hogy az elfelejtett versek „előtanulmányai”, félig sikerült „vázlatok” voltak főművének. Máté Zsuzsanna azonban más véleményen van, szerinte a *Tragédia* olvasása nélkül nem érthető meg a többi műve. Noha Madách néhány igazán jól sikerült költeménnyel is büszkélkedhetett, általában a versei és a *Tragédia* közt esztétikai színvonalkülönbség tátong, amit az okozott, hogy a műfaj nem felelt meg Madách sajátos stílusának. A *Tragédia* drámai költeményként „lehetőséget ad arra, hogy a megformált érvelő-vitázó eszmekörök intellektuális és esztétikai hatást fejtsen

nek ki, addig a lírai műfajok többsége rövid terjedelmük és poétikai sajátosságaik révén ellenállnak az ilyen típusú szövegalkotásnak, ahogy többségükben ellenálltak Madách dalai, elégiái, románcai, balladái és legendái is.”

Bene Kálmán tanulmányából megtudhatjuk, hogy nyomtatásban először 1839-ben jelent meg Madách verse *Egy anya – gyermeke sírjánál* címmel a *Honművészből*. A gondos elemzés nyomán világossá válik, hogy ezt a verset a szerkesztő, Garay János szinte teljesen átírta, amit jól mutat, hogy a 136 sorból mindösszesen 60 maradt meg. Noha az átalakítás a vers előnyére vált, a nyomtatásban megjelent művet mindezek miatt aligha tarthatjuk Madách önálló munkájának. A nyomdát látott többi verséről is elmondható, hogy gyakorta módosultak a sajtóhibák, a kiadói címválasztások és stiláris változtatások miatt. Talán mindennek köszönhető, hogy Madách életében nem is jelent meg sok költeménye, a kiadott 53 vers csak hatoda volt összes művének, amelyek többsége sajnos napjainkig is kéziratban maradt.

Pontosan hány költeményt sorolhatunk Madách életművéhez? Bene felsorolja Madách költeményeit ciklusok, témák és műfajok szerint, ugyanakkor olvasói elé tárja érdekes felfedezését is. Madáchot a magyar irodalom legnagyobb költői közé sorolják a *Tragédia* lírai jellege miatt, valószínűen éppen ezért „a lírai szövegmasszából kerek, önálló versek alakíthatók ki: himnuszok, dalok, ódák, elégiák, epigrammák, ars poetica és persze főként gondolati költemények”, ennek eredményeként a *Tragédiából* Bene „kibontott” 177 különféle műfajú verset. Ez a módszer azonban nem volt idegen Madáchtól sem. A *Csak tréfa* lírai fogantatású drámaszövegének közel negyedéből, vagyis 61 részletéből, 614 sorából maga

Madách is verseket akart formálni. Közismert, hogy ebből alkotta meg az *Egy őriült naplója* című ciklusát. A szakirodalom jóformán egyöntetűen ítéli meg ezt a módszert: Madách a rosszul sikerült drámából lírai versek alakjában mentette át a megmenthetőt. Bene másként látja a dolgot, nem drámamentésről beszél, hanem sajátos alkotófolyamatról, hiszen rövid idővel a *Csak tréfa* után készült el az *Egy őriült naplója* tudatos választás eredményeként, az alkotó ugyanis lírai költeménnyé akarta fejleszteni az általa kijelölt szövegrészeket.

Bárhogyan adjuk össze Madách költeményeinek számát, a tanulmánykötet elolvasása után bizonyítottnak látszik, hogy az „egyműves drámaíróként” emlegetett Madách életműve sokkal

gazdagabb, s a *Tragédia* árnyékában meghúzódo költeményei is figyelemre méltóak, amelyek ráadásul bepillantást engednek a madáchi alkotófolyamatba. Megalapozottnak tartjuk tehát Bene Kálmán arra irányuló felvetését, hogy Madách Imre összes költeményének kritikai kiadására lenne szükség. Amíg e kiadványra várunk, addig gratulálunk a szerzőknek és Andor Csaba sorozatszerkesztőnek, hogy a Madách munkássága iránt érdeklődő olvasók kezébe kerülhet e kiváló, új nézőpontokat és gondolatokat megfogalmazó tanulmánykötet a Madách Könyvtár Új folyamának 57. darabjaként.

(*Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2008*)

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ

Balassi Bálint és követői

Szilasi László: *A sas és az apró madarak*

Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában

(*Humanizmus és reformáció*)

„Szárnyalt, mint az sas az több apró madarak előtt...” – olvassuk Rimay János versében. Balassi Bálint úgy áll a magyar költészet élén ambivalens létevel és költészetével, miképp Kovács István méltatja: példát és megvetést, „egyszerre eredeti és átvevő, újító és megőrző” szerepet szánhat neki az irodalomtörténet-írás. A *Balassi Bálint: Válogatott verseihez* írt előszavában

Kovács István ekként dicséri az egyben kezdeményező és összegző Balassit: „A magyar irodalom Keresztelő Szent Jánosa. [...] Érkezési és kiindulási pont: a magyar költészet 0 mérföldköve.”.

Szilasi László, a Bródy Sándor-díjas író, kritikus, irodalomtörténész *A sas és az apró madarak* című, *Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*

alcímű, a *Humanizmus és a reformáció* sorozatban ez évben megjelent könyve az Ábrahám-komplexumra épít: a fiúk avatják előddé a megelőzőeket, úgy, hogy titkaikat hordozzák. Ez a nézőpont szemben áll az irodalomtörténet-írás Oidipusz-narrációjával, amely a követők teljesítményét értékeli föl. Szilasi László nagy ívű tanulmánya – mint ahogy címe is kiemeli – kiindulópontként az etalon, a minta, a „sas” – Balassi Bálint költészetét és az utódok, a követők, az „apró madarak” imitációs szövegpárjait tárja elénk. A szerző elsőként egy egész századon átívelő vegyes anyagot tett vizsgálata tárgyává, részletesen azonban három concessort, imitátort – Madách Gáspárt, Wathay Ferencet és Rimay Jánost – mutat be. A gondos kutatómunkán alapuló, a filológiai pontosságot kiemelkedően teljesítő, poétikai-retorikai központú irodalomtörténeti és -elméleti kötet summáját adja a Balassi-szöveghagyomány olvasásmódjainak, irodalomtörténeti narratíváinak, az értelmezési lehetőségeknek. A dolgozat középpontjában mégis az imitáció áll, az eltérő stíluszinteken működő XVII. század eleji Balassi-utánzók verseiből vett intertextuális példái alapján. A hármas rendszerű megítélésben az irodalomtörténész a követők közül a legalacsonyabb stíluszintet ítéli Madách Gáspárnak, ő kapja a leggyengébb minősítést: a *humilis* jelzőt. Wathay Ferencet *mediocris*nak, középszerűnek tekinti; míg Rimay Jánost emeli közülük a legmagasabb rangra a *gravis*, fajsúlyos minősítéssel, de a Balassi-tanítvány a szerző recepciójában megkapja az *aemulator*, a vetélkedő szerepet is. A szerző megjegyzi, hogy „a századelő Balassi-követőinek szövegeit az teszi különösképpen bonyolulttá, hogy számos ponton úgy akarnak ragaszkodni az elődhöz, hogy közben a lehető legna-

gyobb mértékben el is különböződjének tőle” (249.).

Amennyiben követjük Babits Mihálynak a könyv mottói között is olvasható, Balassi Bálint költészetéről alkotott véleményét: „Aki róla ír: a nyelvről kell írnia.”, úgy Szilasi László munkáját a XVI-XVII. század fordulójának magyar költői nyelvét fürkésző gondolatfolyamnak is tarthatnánk. A könyvet mégis inkább úgy aposztrofálja az elismeréssel adózó, jelen laudációt író olvasója, mint a legújabb Balassi-irodalomtörténeti hagyomány, a Balassi-imitáció és -tropológia új eredményeket hozó, filológusi gondossággal megírt tanulmánya. A szerző célja megvizsgálni azokat a változásokat, amelyek „a XVII. század első harmadában zajlottak le a magyar költészet nyelveiben” (13.). Vizsgálata ezen költői *nyelvek* változásainak mibenlétét, konkrét tartalmát kívánja megragadni. A retorikai-poétikai különbségek új szemléletű kutatásában, megközelítésmódjában „értelmező nyelveket” (14.) használ.

Fejezetei képet adnak az „apró madarak”, a kortárs és utód versificátorok szövegprodukción és -interpretációs gyakorlatáról, a Balassi-tradíció folytonosságáról. Korpuszát a közvetlen követők versei alkotják, amelyek párjai Balassi Bálint verseinek. Madách Gáspár, Wathay Ferenc és Rimay János – eltérő imitációs-interpretációs szinten ugyan, de – Balassi-utódnak tekinthető. A filológus az eltérő stíluszintek: a szöveghagyomány, az intertextualitás (szövegeköziség), az imitatio (utánzás) és az aemulatio (vetélkedés) fogalmi köré építi bemutatandó tárgyát, a XVII. század első harmadának költészeti tropológiáját, a Balassi-hagyományra fundamentált költészetet. A szerző mellett érvel, hogy „az irodalomtörténet-írás nem szerzők és életművek, de

nem is csak műfajok és diszkurzusok, hanem trópusok és történeti funkciók történeteként is képes és hajlandó lenne elgondolni magát.” (75.). Ezért vállalkozik arra Szilasi László, hogy a XVII. század első felében, a magyar költészet különböző műfajaiban a trópusok (pl. az allegória, a hasonlat és a többi trópus) funkciótörténeti metszetét bemutassa, mindez alapot szolgáltatva ahhoz, hogy felismerhessük, mely költészetet kell valójában méltatnunk és magyaráznunk. Az irodalomtörténész a XVI. század retorikai koncepcióváltását hangsúlyozza: a trópusok művészetévé válik az erre hagyományozódó magyar irodalom. Fontos megállapítása, hogy azt a stíluskorszakot, amelyet hagyományosan manierizmusnak nevezünk, Szilasi László nézőpontjából nem másként, mint egy váltás poétikai nyomaiként, egy lassú fordulat emlékeként tekinthetjük. Módszere filológusi alaposágát dicséri: az imitációs szövegpárok összegyűjtése, az összehasonlító retorikai értelmezések részletes kidolgozása, a tények összegyűjtése, az előzmények és a következmények feltárása modern szemléletű gondolatok meglátásához juttatja el olvasóját. Fontos megállapítása, hogy a könyvben feltárt imitációs kapcsolat csupán fikció, hipotézis.

A szerényen appendixként (függeléként, mellékletként) aposztrofált

három fejezet hasznos irodalomtörténeti információkat ad egyfelől a magyar irodalom panaszos alaphangjának retorikai gyökereiről a régiségben; másfelől egy bázeli énekszerző, Johannes Kolroß német nyelven írt versének XVII. század eleji magyar fordításairól; harmadrészt képet kapunk a Balassa-kódexnél korábbi Balassi-kompozíciók nyomairól a hagyományozódás szövegeiben. A szerző fontos tétele, hogy mindenki azt imitálja, amihez hozzáfér. A kötet mellékletei között találjuk a Balassi-szövegek intertextuális megjelenéseit, az őt követők által bizonyíthatóan ismert Balassi-szövegek lajstromát, valamint a regisztrált Balassi-idézeteket. Lebilincselő fejtegetést találunk a 3. appendixben Batthyány Ferencnek a kedveséhez írott leveleiből származó Balassi-idézetekről, amelyeket a szerző a mellékletben összegyűjtve be is mutat.

Szilasi László erős, edzett kötélből font stílusát egy pillanatra sem engedi lazára, filológusi bájú mondatfűzése nem hagy unalmat a régi magyar irodalmat, a régi szövegeket, az új kutatási eredmények magas színvonalú bemutatását kedvelő olvasónak. Munkájának nagy értéke, hogy saját(os) nézőpontot mutat be, ugyanakkor lehetőséget biztosít az olvasónak, hogy egyéni narratívát alkosson.

(Balassi Kiadó, Budapest, 2008)

